

İNSAN VE HAYVAN İLİŞKİSİ KAPSAMINDA MASAL KİTAPLARININ ESİN KAYNAĞI OLAN SMYRNA PHYSIOLOGUS'U ¹

Smyrna Physiologus Fairy Tale Book within the Scope of Human Animal Relationship

Öğr. Gör. Dr. Ufuk ÇETİN

Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Mühendislik Fakültesi

ucetin@nku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5102-8183

Öz

Sanatta çeşitli örneklerle hayvanların etkilerine rastlamak mümkündür. Mağara duvarlarında bulunan yaklaşık kırk bin yıl öncesine dayanan hayvan figürleri, o dönemde yaşamış kültürlerin izlerini sürmek için birer ipucu ya da resmi kayıt niteliği taşımaktadır. Çalışmamızın amacı günümüz Fablların öncüsü olarak kabul edilen, eğlendirirken aynı zamanda eğiten Physiologus ile insan hayvan ilişkisidir. Ortaçağ dönemine ait hem doğuda, hem de batıda geniş kitlelere ulaşmış Physiologus'un ortaya çıkmasında insan ve hayvan ilişkisi son derece etkin rol oynamıştır. Buldukları veya üretildikleri yerlere göre isimlendirilen Physiologuslar çoğunlukla Hristiyan öğretilerini dolaylı olarak yansıtmışlardır. Physiologuslarda alegorik ve sembolik çeşitli anlamlar kullanılmıştır. Anlamların oluşumunda hayvanların doğadaki özelliklerinden yararlanılmış, insanlarla olan ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu durum sonraki yüzyıllarda da farklı dillerdeki Physiologuslar hazırlanırken sürekli olarak değişime, gelişime sebep olmuş çeşitli ekleme ve çıkarmaları beraberinde getirmiştir.

Anahtar kelimeler: İnsan ve Hayvan, Physiologus, Bizans Resim Sanatı, Kültür Çalışmaları

Abstract

It is also possible to see the animal impacts on art. Animal paintings on cave walls based on nearly forty thousand years hold clues or official documents to catch various cultures lived in that years. Our research aims the pioneer of recent Fables, Physiologus and human animal relationship inspiring it teaching while amusing and educating as well. Human animal relation had huge influence emerging Physiologus both in the west and in east reaching wide mass during medieval times. Physiologus works were called according to the places they were and produced mostly to teach Christian doctrines implying. Allegorical and symbolical meanings were used in Physiologus works. Features of animals in nature were benefitted to make animal meanings and tried to their relation with mankind. This situation brought new

¹ Bu makale Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI ve Dr. Öğr. Üyesi Özkan ERTUĞRUL danışmanlığında hazırladığım Smyrna Physiologus'u isimli doktora tez çalışmamdan türetilmiştir.

additions and some substractions in following years preparing new Physiologus works.

Keywords: Man and Animal, Physiologus, Byzantine Painting Art, Cultural Studies

Giriş

Doğanın bir parçası olan insan için, zaman içinde kazandığı bilgi, beceri ve deneyimlerini zenginleştirerek kuşaktan kuşağa aktarmasıyla oluşturduğu kültür ve uygarlıkta, hayvanların varlığı önemli bir yer tutar. Hayvanlarla etkileşim uzak yerlerden egzotik canlıları getirmekle, güçlü hayvanlardan ilham almakla, atlara binip savaflara katılmakla, spor yapmakla, hayatta kalabilmek için avcılık yapmakla, uzun yollarda yüklerini taşıtıp seyahat ederek, tehlikeli vahşi hayvanlara karşı koruyuculuk yaparak ve sürülere çobanlık ederek gerçekleşmiştir. " ...Erken çağlardan beri hayvanlar sanatın konusu olagelmıştır. Uygarlığın beşiği olarak kabul edilen Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölge Mezopotamya olarak adlandırılır. Mezopotamya bölgesinin tarihi, günümüzde Mısır, İran, Suriye, Ürdün, İsrail, Lübnan, Körfez ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerin tarihinden ayrı olarak düşünülemez. Bu bölge, genel olarak Yakın Doğu veya Orta Doğu olarak da isimlendirilmektedir..." (Dalley, 2009:80). Campbell, bu bölgenin uygarlık tarihindeki önemini şöyle anlatır: "...İran, Yunan, Roma, Bizans, İslam ve daha sonra Avrupa mekik oyununun geçmişinde, daha derin bir düzeyde, Doğu mitolojik düşüncesi kadar Batı'nın da temel motiflerinin birçoğunda, Tunç Çağının mirası vardır. Son arkeolojik araştırmaların başlangıcını M.Ö. 7500'e götürdüğü Levant'tır. Bu zamanlarda, Anadolu'nun yüksek, korunmuş vadilerinde, Suriye'de, İran'da ve Kuzey Irak'ta, tarım ve hayvancılık sanatları geliştirilmişti ve bunlar, hem insan varlığında, hem onun gelişme olanaklarında çığır açan değişiklik yaratmışlardı. Hayvan resimlerine boyanmış çömleklerde, kil heykellerde, taş oymacılığında ve kıymetli metal heykellerde rastlanılmaktadır. Bu görüntüler çoğunlukla tanrıyı, krallığı, doğal dünyanın zenginliğini gösteren kompozisyonlar içinde yer almıştır..." (Campbell, 2016:14).

Physiologus, İskenderiye'de bilinmeyen bir yazar tarafından Yunanca yazılmış veya derlenmiş didaktik bir Hıristiyan metnidir. Kompozisyonu geleneksel olarak MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir ancak 3. veya 4. yüzyılda ahlaki içerikli hayvan, kuş ve fantastik yaratıkların, bazen taşların ve bitkilerin tanımlarından oluşur. Her hayvan tarif edilip ardından hayvanın ahlaki ve sembolik niteliklerinin türetildiği bir madde içinde bulunur. Çalışmanın konusunu oluşturan Smyrna Physiologus'u İzmir'de Evangelical Greek School isimli Rum okulunun kütüphanesinde bulunduğu için Smyrna Physiologus'u olarak isimlendirilmektedir. Büyük İzmir Yangınında 1922 yılında çıkan yangınla okulun kütüphanesinin de yanmasıyla eser tamamen yok olmuştur. Eserden geriye sadece daha önce farklı araştırmacılar tarafından çekilmiş siyah beyaz fotoğraflar kalmıştır.

Yöntem

Araştırma konusu ile ilgili olarak daha önce bu konuda yapılmış tüm verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Kütüphane kaynaklarından ve internet kaynaklarından da yararlanılmıştır. Yerli ve yabancı akademisyenlerle de bağlantı kurulmuştur. Ayrıca, İsveç Uppsala Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünün daveti üzerine ilgili kuruma

gidilerek konu ile ilgili daha fazla kaynak ve bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Aynı üniversitede bu konu ile ilgili tarafımdan İngilizce bir sunum yapılmıştır.

Bulgular

Araştırma sonucunda pek çok araştırmacı tarafından Smyrna Physiologus'unun tarihi konusunda farklı görüşler ortaya konulmuş olsa da kullanılan teknikler ve çizimler sebebiyle eserin 9.yy'a ait olduğu düşünülmektedir. Fabl masal kitap türüne kaynaklık eden bu kitabın topraklarımızda üretilmiş olması kültür ve sanat tarihimiz açısından son derece önemlidir. İnsan ve hayvan ilişkisinin bir örneğini sunan bu kitabın resimlerinin değerlendirilmesi ile sanat tarihi literatürüne katkı sağlanacağı umulmaktadır.

Antik Kültürlerde Hayvan İmgesi

Hayvan betimlerinin geçmişine bakıldığında antik Mısır kültürü en zengin örneklerin karşımıza çıktığı kültürdür. *"...Antik Mısır'da tek bir ortak dinsel inanç bulunmuyordu. Ortak bir şekilde 3000 yılı geçen süreye yayılan geniş ve sistematik olmayan inanç ve uygulamaların varlığı söz konusuydu. Yoksulların ibadet şekilleriyle yönetici olan zengin kişilerin ibadet şekilleri birbirlerinden son derece farklılık gösteriyordu. Antik Mısır dinindeki hayvanların rolleri bütün bu özelliklerden etkilenme gösteriyordu. Hayvanlar antik Mısır dinsel sanatında tanrıların özelliklerini göstermek için kullanılmış ancak Mısırlılar hayvanlara tapmamış ve resimleri mecazi anlamlar içermemişti. Örnek olarak tanrı Horus bir şahin olarak resimlenmişti, gerçekte kuş olmadığı ama şahin gibi özellikleri olduğu biliniyordu. Tanrıça Bastet ise çocuk bakımı ile ilgiliydi ve sıklıkla kedi olarak resimlenmişti. Antik Mısır dinsel tarihinin çoğu için bir hayvanın tanrı ile ilişkilendirilmesi hayvanları kutsal hale dönüştürmemiş, çiftliklerde yetiştirilmelerine ya da avlanmalarına engel olmamıştı..."* (Smith, 1960:50).

"...Antik Mısır kültüründe hayvan heykelleri ve betimleri dinsel törenler ve tanrıların fiziksel görünümüne odaklanmak için kullanılmışlardır. Bilinen en iyi örnek fiziksel olmayan bir varlık için fiziksel bir kap olduğuna inanılan tanrı Ptah'ın Apis boğasıdır. Herhangi bir zaman diliminde yalnızca bir adet Apis Boğası bulunuyordu. Antik bir başkent olan Mısır'ın günümüz modern Kahire şehrinin yakınında bulunan Memphis'deki tapınağında Ptah'a tapınma için öldüğünde boğa mumyalanıp görkemli bir törenle gömülmüş ve yerini alacak başka bir boğa seçilmiştir..." (Seidel, 2009:30).

"...İsa'dan önce 2000 ile 3000 yılları arasında antik Mısır toplumunda pek çok popüler dini kapsayan önemli değişiklikler olmuştur. Bir hayvan türünün örnekleri ile belirli bir tanrı kültü arasındaki bağ daha eski zamanlara göre çok daha güçlüydü. Bazı tanrılarla ilişkilendirilen hayvanlar kutsal olarak görülmeye başlanmıştır..." (Pinch, 2004:46).

"...2400 yıl önce Mısır'ı ziyaret eden bir Yunanlı olan Herodotus (M.Ö.484 - M.Ö. 425) kutsal bir hayvanı kasıtlı olarak öldüren bir kişinin idam edildiğini belirtmiştir. Tesadüfi ölümlerin bile cezalandırıldığını söylemiştir. Bu durumun uç bir örneği kaza ile bir kediyi öldüren ve firavunun araya girmesine rağmen kızgın bir kalabalık tarafından linç edilen Romalı bir ziyaretçi olan Diodorusul'un başına gelenlerdi. Hayvan heykelleri ve mumyalanmış hayvanlar

ilişkili olduğu ya da temsil ettiği tanrıya adak olarak sunulmak için yapılıyordu..." (www.prm.ox.ac.uk).

"... Antik Mısır'da evcil hayvanlar son derece önemliydi. İnsanların evcil hayvanları öldüğünde yas amacıyla kaşlarını ve saçlarını kazımalarına tanık olunmuştu. Çakal başlı ölüm tanrısı Anubis'in toplu mezarlarında bulunan sekiz milyon mumyalanmış köpek, Mısırlıların yıllar önce hayvanlarla nasıl bir bağ kurduklarını anlamaktadır..." (Faulkner v.d., 2015:30).

Capart'a göre, Anubis'in yeryüzündeki yansımaları olan köpekleri saygıdeğer bir biçimde gömmenin, insanlara ölüm tanrısı tarafından takdir getireceğine inanılıyordu. İnsanlar, bu şekilde Anubis tarafından kendilerine şans ve kutsama getirileceğini ve ölümün kendilerinden belli ölçüde uzaklaşacağını düşünüyorlardı. Sakkara toplu mezarlarında ayrıca çeltik kargası, babun ve atmaca mezarlarının yanı sıra kedi mezarlarına da yer ayrılmıştır. Özenli bir biçimde mumyalanmış hayvanların mezarları incelendikçe Antik Mısırlılar'ın, hayvanlara karşı bakış açılarıyla da sıra dışı oldukları görülmektedir (Capart, 1905:90).

Antik Mısır kültürü hem insanlığın en eski uygarlıklarından biri olarak insan-hayvan ilişkisinin çeşitli bağlarını ortaya koyduğu için hem de konumuzu oluşturan Smyrna Physiologus'u adlı elyazmasının kaleme alındığı yer olduğu için önem taşımaktadır.

Konumuz açısından önemli bir başka antik kültür de Antik Yunan ve Roma kültürleridir. Antik Yunanlılar ve Romalılar pek çok farklı türde hayvanı günlük yaşantılarında kullanmışlardı. Bu hayvanlar özel ve kamusal yaşantılarında çeşitli işlevler üstlenmişlerdi. Yiyecek, yük taşımacılığı, spor olaylarında ve diğer haktan izleyicilere karşı farklı görevleri vardı. Hayvanlar aynı zamanda antik dönem boyunca kutsal ve dini misyonlar üstlenmişlerdi. Tanrılara ibadet ederken, kötülüklerden korunmak, istediklerini gerçekleştirmek için tanrılara hayvanları kurban ederlerdi.

İlk çağlardan beri belirli hayvanların insanların yaşadığı dünya ile tanrı ve ruhların yaşadığı dünyada bağlantılar oluşturduklarına inanılıyordu. Yunanlılar ve Romalılar tanrıları kan akıtarak ve kurban vererek onurlandırıyorlardı. Kurban edecekleri hayvanlar için mükemmel hayvanları arıyorlardı. Tapınan kişiler açık renkli hayvanları cennettekiler, koyu renkli hayvanları ise yer altı dünyasına ait tanrılar için kullanıyorlardı. Kurban edilmenin hayvanın boğazının kesilmesi etinin sunakta pişirilmesi gibi katı kuralları bulunuyordu.

Antik Yunan ve Roma'da temel yiyecek kaynağı olan hayvanlar domuz, koyun, keçi, sığır ve kümes hayvanlarından oluşuyordu. Domuz hem Yunanistan'da hem de Roma'da önemli bir besin kaynağıydı. Domuz eti Roma mutfağında en yaygın kullanılan et olup domuz pastırması Roma ordusunda standart bir yiyecekti. Ayrıca Romalılar domuz dışkı ve idrarını gübre olarak kullanmışlardı. Çiftçiler koyun ve keçileri genellikle ürün yetiştirilemeyecek kadar dik olan bölgelerde yetiştirmişlerdi. Yunanlılar ve Romalılar koyunları yün ve et için yetiştirmişlerdi. Peynir yapmak için koyun ve keçilerin sütünden yararlanmışlardı. Kaz ve tavuklar aynı şekilde yaygın olarak bulunan çiftlik hayvanlarındandı. Büyükbaş hayvanlar daha fazla olup diğer et kaynaklarına göre daha maliyetliydi. Hem Yunanlılar hem de Romalılar büyükbaş

hayvanları yük arabalarında ve sabanlarda kullanmışlardı. Romalılar sığır ve dana eti yerlerdi (Korhonen ve Ruonakoski, 2017:40).

"...Özel haralardan getirtilen eşekler ve katırlar ordu tarafından araç gereçleri taşımak için kullanılırdı. Roma ordusu o kadar çok katır kullanmıştı ki, imparatorluk boyunca hara sayısı sürekli artmıştır. Gerek Yunanlılar gerekse Romalılar evcil hayvanlar olarak evlerinde hayvan bulundurmışlardı. Günümüzde Maltiz olarak bilinen küçük beyaz köpekler en çok bulunan hayvanlardı. Bu tip köpeklerin resimleri M.Ö.400 yılından itibaren Yunan vazolarında görülmektedir. Pek çok Yunan ve Roma yazılı kaynakları sahibinin köpek sevgisini göstermek için antik mezar taşlarındaki yazılarda köpeklerden bahsetmektedir. Yunanlıların ve Romalıların evcil kuşları da vardı. Özellikle en popüler olanları karga, saksağan ve konuşma öğretilen sığırcık güzel ötüşleriyle karatavouk ve bülbüldü. Hem Yunanlılar hem de Romalılar fare ve lağım farelerini öldürmek için gelincik benzeri bir hayvan olan dağ gelincığı yetiştirmişlerdi. Roma imparatorluğunda kediler kemirgenleri kontrol eden dağ gelinciklerinin yerlerini almaya başlamışlardı. Romalılar balık havuzlarında hem evcil bir hayvan, hem de yiyecek olarak balık yetiştirmişlerdi. Bazı Romalıların viviana adı verilen kuş, geyik, vahşi domuz ve antilop gibi daha büyük hayvanlar için evin dışında ek bir binaları bulunuyordu. Romalılar kedileri fare, lağım faresi ve diğer haşereleri yakaladıkları için evcil hayvanlar olarak M.Ö birinci yüzyılda ev hayvanı olarak beslemeye başlamıştı. Fakat kedilerin, Pompei'deki bazı mozaiklerde sahibi için yararlı hayvanları avladığı da görülmüştür..." (Lonsdale, 1979:146).

"...Roma imparatorluğunun sonuna gelindiğinde avlanma sonucu hayvan sayıları azalıp hayvanlar daha uzak alanlara gitmek zorunda kalmışlardı. Avrupa yaban öküzünün nesli tükenmişti. Avcılar yaban öküzünü kovalarken gösterdiği güç ve dayanıklılığından ötürü onu överlerdi. Romalılar yaban öküzlerini, klasik mitoloji sahnelerinde Zeus bazen öküz olarak resimlendirildiğinden ve milattan sonra 1000 yılına kadar yaban öküzü orta Avrupa'da yalnızca birkaç tane bulunduğu seyirciler için kullanmışlardır. Yaban öküzünün nesli 1627 yılında tükenmiştir. Romalılar egzotik hayvanlardan da hoşlanıyorlardı. Bazı Romalı ev sahiplerinin evcil maymunları vardı. Romalılar Flamingo gibi gösterişli hayvanlara da bakıyorlardı. Antik Yunan ve Roma'da avcılık asiller arasında popüler bir spordur. Bu kişiler tavşan, geyik, yaban domuzu ve aslan avlıyorlardı. Halktan kişiler de avlanıyordu ancak yemeklerine et eklemeleri sürülerine saldıran kurtları yok ederek geriye kalanlardan ya da bahçelerini zarar veren geyiklerin etlerinden oluşuyordu. Hayvanların klasik dünyanın temel eğlence ve halk oyunlarında da önemli görevleri vardı. Antik Yunanistan'da oyunlar atletik yarışmalardı. Roma'da oyunlar izleyiciler için geniş kapsamlı, sık sık kan dökülen ve maliyetli bir durum gösteriyordu. Yunanlılar at ve at arabası yarışlarına katılıyorlardı. Romalıların da at arabası yarışları vardı ancak oyunları diğer hayvan türlerini de kapsıyordu ..." (Mikalson, 2009).

"... Roma'da ve Roma'ya ait bölgelerde insanlar yarışlara kalabalıklar halinde katılıp sonuçlar için büyük paralarla bahse giriyorlardı. Atlar arabaları çekiyordu ve haralarda özel eğitmenleri bulunuyordu. Romalılar yarış atlarına iyi davranıyordu ancak diğer hayvanlar için durum hiç de öyle değildi. Bazen hayvanları ağ, mızrak, kılıç kullanan gladyatör adı verilen profesyonel savaşçıların karşısına çıkartıp arenada öldürüyorlardı. Bazı zamanlarda ise vahşi hayvanlar silahsız çoğunlukla köleler, suçlular savaş mahkûmları gibi insanların karşısına çıkartılıp arenada bu kişilerin hayvanlar tarafından öldürülmesi sağlanıyordu. Kalabalık izleyici grubu

aynı zamanda hayvanların birbirleriyle olan mücadelelerini de seyrediyorlardı. Aç bırakılmış kurtlar ya da aslanlar arenaya geyik sürüsüyle birlikte bırakılıyordu. Romalılar devekuşu, deve, fil gibi egzotik hayvanları ilk olarak sirklerde ya da geçit törenlerinde ilgi çekmek için kullanmışlardı. M.Ö. 50 yılından başlayarak bu ithal edilen hayvanları avlarda ve savaşlarda kullanmaya başlamışlardı. Avcılarının geniş kapsamlı bağlantıları ve taşıyıcılar vahşi yaşantılarından hayvanları tamamen soyutlayarak Roma İmparatorluğu'na ait tüm bölgelere hayvanları göndermişlerdir. Roma Colosseum'unun açılışını kutlamak için yapılan 100 günlük oyunlarda binlerce hayvan yok olmuştur..." (Jennison, 1937:30).

Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye bölünmüş, Doğu Roma İmparatorluğu 16. yy.'dan itibaren "Bizans" diye adlandırılmıştır.

Bizans Sanatında Hayvan Figürleri

Minyatürlerde Bizans kültüründeki hayvanlar incelenme şekillerine göre iki gruba ayrılırlar. İlki biyolojik kökenine göredir. Diğeri ise Hristiyanlık açısından dinsel olmaktadır. "...İlk grupta temel inceleme Anzarbalı Yunan bir doktor ve farmakolog olan ve Nero'nun ordularında askeri bir doktor olarak çalışan Pedanius Dioscorides'in " De Materia Medica" isimli çalışmasıdır. Bizans'ta bu çalışma temel bir tıbbi inceleme olarak yer alıp en az on kopyası bulunmaktadır. Bu çalışmanın en eskisi ve en ünlü olanı aynı zamanda da en güzel olanı Viyana'da korunup 6.yüzyılda derlenmiştir. Alfabetik sıralamaya göre içerisinde 498 minyatür vardır. Bu minyatürler arasında yılanlar, örümcekler, akrepler, böcekler, kuşlar ve çeşitli hayvanlar bulunmaktadır. Kuşlar antik döneme göre Bizans'ta daha çok sevilen hayvanlardı. Sayısız diğeri örnekler arasında Kızkaleli Oppianus'a atfedilen Kynegetica minyatürlü el yazmasıdır. Aslında bu çalışma sözde Apameialı Oppianus tarafından 3. yüzyılda yazılmıştı. Bu kent günümüzde Afyon ili yakınlarında bulunan antik bir kentti. Kynegetica avcılık üzerine bir incelemedir.En iyi Bizans örneği Venedik'te olup 11.yüzyıla aittir ve içerisinde evcil hayvanlar avlanma sahneleri ile mitolojik hayvanlar yer almaktadır. İkinci grup minyatürlerin Hristiyan kökenli bilimsel incelemeler olduğu belirtilmiştir. Bunların en meşhuru 12. Yüzyıla ait olan ve 1922 yılındaki İzmir yangınında kaybolan Physiologus'tur. Burada gerçek ve fantastik olarak hayvanların farklı görüntüleri bulunmaktadır..." (Klingender, 1971:240).

İlk Physiologus tahminen Yunanca olarak yaklaşık 4. Yüzyılda Mısır'da İskenderiye'de yazılmıştır. Bu, Hristiyan dogmasını açıklamak için bir araç olarak hayvanlar, kuşlar ve taşlardan faydalanılan, hayvanlarla ilgili yaklaşık elli bölümden oluşan el yazması bir kitaptı. İçindeki hikâyeler çok eski Hint, İbrani ve Mısır hayvan efsaneleriyle Aristo (M.Ö.384-M.Ö.322) ve Pliny (23-79) gibi klasik doğa felsefecilerinin anlatılarından geliyordu. Bu hikâyelere Hristiyan ahlakı dersi veren yorumlar ise tahminen "Physiologus" adı verilen kimliği meçhul yazar tarafından eklenmiştir. İskenderiye'de oluşturulan bu metinde geçen bütün hayvanların hangi hayvanlar oldukları minyatürlerden anlaşılabilir, böylece bunlar Kuzey Afrika'da tanınıp biliniyordu. Yüzyıllar boyunca Physiologus'un pek çok kopyaları yapılmıştır. Ancak Smyrna Physiologus'unun ilk Yunanca kopyalarından hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Bu kopyalarının sınıflandırılması ise şöyledir: "Physiologus A,B,C ve Y olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Birinci grubu oluşturan A grubu Physiologus, De Koninklijke

Bibliothek van België'de bulunan, 10. yüzyıla tarihlenen, 10074 numaralı örnek için kullanılır. A grubuna ait olan Physiologus'un Brüksel kopyası çok önemlidir çünkü içindeki zarif Karolenj dönemi minyatürler metni açıklamaktadır. İkinci grubu oluşturan B kopyası ise içinde minyatürleri olmayan, İngilizce ve Fransızca gibi Latin dillerindeki Physiologusların türetildiği, 8. ya da 9. yüzyıla tarihlenen Bern Burgerbibliothek'de Lat. 233 numarasıyla kayıtlı olan örneği belirtir. Üçüncü grubu oluşturan C kopyası 9. Yüzyıla tarihlenen Yunancasının sözdizimi ve anlamsal olarak eksik ve yanlış olan yine Bern Burgerbibliothek'de, Lat.318 numarasıyla kayıtlı bulunan Physiologus'tur. Dördüncü grubu oluşturan Y kopyası ise, aslen Yunanca olup günümüze ulaşamamıştır. Bunun yerine Latince çevirisi kullanılmıştır. Diğer versiyonlar üzerinde çok az etkisi bulunur. 8. veya 9.yüzyıla tarihlenir, Bern Burgerbibliothek'de, Lat. 611 kayıt numarasıyla gösterilir. Y versiyonunun Bern kopyası en eski resimli minyatürleri içermektedir " (Curley, 2009:5) . Araştırmamızda çeşitli Physiologus örneklerine ait olabildiğince net görünen farklı minyatürler ve hayvanlar ilginç bir görüntü sunmalarıyla nedeniyle seçilmiştir.

Şekil 1. Physiologus Bernensis, Cod. 318 – f. 7v, Burgerbibliothek, Bern
Kaynak: www.e-codices.unifr.ch

Physiologus Bernensis'te bulunan bir minyatürde bir aslanın tek başına resmedildiği görülür (Şekil 1). Minyatür, kalın ve kahverengi bir çerçeveye çevrelenmiştir, tam önünde siyah bir başka çerçeve içerisinde aralarında beyaz dolgu bulunmaktadır. Sahne bir dış mekân sahnesidir. Sağ ön ayağını havaya kaldırmış ve tepeye doğru tırmanır gibi yürüyen pozisyonda gösterilmiş yeleleriyle güçlü ve iri bir erkek aslan yer almaktadır. Aslanın etrafında ve arkasında çeşitli çalılık ve ağaçlar açık lacivert şekilde yükseltiler de göze çarpmaktadır.

"Aslan ikonografisi çok ilginçtir. Bazen İncil yazarı Markos'u ve İsa'yı sembolize ettiğinde iyi olarak anılır. Fakat bazen kötülüğü sembolize ettiğinde kötü olarak anılır. Anlamı incelenen görüntüye göre değişmektedir. Aslan, hayvanların kralıdır ve bu nedenle genellikle Physiologuslarda tanımlanan ilk yırtıcı hayvandır. Aslan bölümü genellikle en uzun ve en karmaşık bölümlerdendir. Hristiyan alegorisinde, aslanın doğasının bir anlamı vardır. İzlerini kuyruğuyla silen aslan, İsa'nın ilahiliğini gizleme biçimini temsil eder, ancak kendisini izleyenlere belli eder. Gözleri açık uyuyan aslan, çarmıha gerildikten sonra fiziksel olarak ölmüş, ancak ilahi doğasında hala ruhsal olarak yaşayan İsa'yı temsil eder. Ölü yavrularını canlandırmak için kükreyen aslan,

babasının mezarında üç gün sonra Tanrı'nın İsa'yı nasıl uyandırdığının sembolüdür. Aslanın diğer özelliği ise insanların nasıl yaşayacağına örnek olmasında saklıdır. Aslanın tek bir adama saldırmadığı, tutsak erkeklerin kaçmasına izin verdiği, kolayca sinirlenmediği ve insanların da öfkede yavaş ve affetme de hızlı olmaları gerektiğini anlatmaktadır. Aslan, hanedanlık armaları içinde en popüler hayvanlardan biridir, ancak aslan olarak alınan hanedan hayvanların çoğu aslında leopar olarak tasarlanmıştı. Aslanın hanedanlık armaları içinde temsil ettiği nitelikler, bestiariumlarda sunulanlara benzemektedir. Aslan asil, cesur ve sert, ancak saldırıya uğradığında veya çok aç olduğunda saldırır.

IV-V yy. lar arasına tarihlenen ve günümüze ulaşan Roma döşeme mozaiklerinde ve kuzey Afrika'da pek çok örneği olan av sahneleri ve bu avlarda özellikle en ilginç ve avlanması zor olan aslan önemli bir yer tutmuştur. Bu durum insanların aslanı avlamalarındaki gösterdikleri efor ve korku sembolik anlamların da gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Daha sonra erken Hristiyanlık döneminde eziyete uğrayan Hristiyanların aslanlara yem olarak atılarak ölümlerine cezalandırılmaları yani damnatio ad bestias olarak tasvirlerde karşımıza çıkarlar. Bu ceza din için aslanın şehitliği anlamını göstermiştir. Öyleki, Antakyalı aziz Ignatios Roma'ya getirilerek aslanlara yem olarak atılır. Bunu memnuniyetle kabul eder, ayrıca kendisini yakalayan Romalı otoriteler için yazılarında 'vahşi hayvanlar' olarak bahsetmesi, baskıcı pagan rejimin vahşi hayvanlarla özellikle aslanla eşleştirilmesi son derece ilginçtir.

Bu hayvan Bizans dünyasında az olduğundan daha da önemli gibi durmaktadır. Erken dönemlerde hipodromda sergilenmiştir. 7. Yüzyıldan itibaren Afrika ve güney eyaletlerin elden çıkması ile sayıca azalmıştır. Azizlerin hayatlarından bahseden metinlerinde önemli yer tutmuşlardır. Kimi zaman çölde münzevilere arkadaşlık etmiş kimiz zamanda, kedi gibi azizlere karşı uysal olmuşlardır azizlere karşı. Sayıca az olmalarına rağmen Bizans'ta kaynaklarda gururlu ve imparatorluk hayvanı olarak tanımlanmış ve sanat ta önemli rol oynamıştır. İmparatorluk ikonografisinde standart tasvirlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizans algılamasında aslanının karışık ve karşıtı anlamının olduğu dikkat çekmektedir. Bir taraftan İsa'nın ve zafer kazanan güçlü imparatorun sembolü olmuş; diğer yandan kükreyen vahşi hayvan, saf olmayanın sembolü kötü karakterlerin sembolü olmuştur. Aslanlar beyaz horozlardan korkmaktadır" (<http://bestiary.ca/beasts/beast78.htm>).

"... Uruk döneminde aslan ve boğa Ortadoğu sanatında özellikle çok önemli olmuş ve ilk kez yöneticilerin gücünü belirtmek için resimler kullanılmaya başlanmıştır. Aslan resimleri aynı zamanda koruyucu içeriklerde, dini yerlerde, krallığa geçiş koridorlarında, çift olarak bekçilik yapmak amacıyla yerleştirilmişlerdi. İki ya da daha fazla güçlü yaratık arasındaki mücadele, Ortadoğu sanatında tekrarlayan bir temaydı. Kızgın halde dövüşürken kenetlenmiş hayvanlar belki de doğadaki güçlü, çarpışan güçlerin somut örnekleri anlamına geliyorlardı..." (Black - Green, 1992:75).

"Kartal da Bizans sanatında tercih edilen hayvanlardandır. Kartal İslam, Bizans, Roma ve doğu Yunan dünyasında önemli bir ikonografik hayvandır. Yunan mitolojisinde Zeus'un sembolü ve habercisi olup güneş kültleriyle bağlantılıydı. Roma ordularının flamalarında kullanılan bir sembol olup yeryüzü ile gökyüzü arasında arabulucuydu.

Antik geleneklere göre Physiologus'da güneşe kör olmadan bakabildiği ve suya üç defa dalıp çıkarak yenilediği açıklanır. Her kültürde olduğu gibi Bizans kültüründe de hayvanlar oldukça önemli olmuştur. Bizans sanatında kartallar tanrının gücünü temsil edip Ortaçağ'da imparatorluk sembolü olmuşlardır. Hristiyan ikonografisinde kartal aynı zamanda İncil yazarı Yahya'yı sembolize etmektedir. İncil yazarı Markos'un sembolü ise aslandır ve Bizans ikonografisinde bu başka bir önemli hayvandır. Erken çağlarda aslan kötü güçleri olan şeytani temsil edip kirlilik sembolüydü. Ortaçağda ise aslan imparatorluk sembolü olmuştur” (<http://bestiary.ca>).

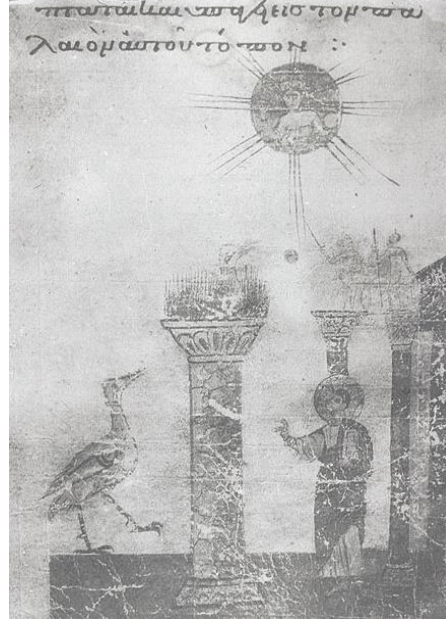

Şekil 2. Harley 4751, f.6v, Unicorn, British Library, London Kaynak: www.bl.uk

Kare şeklinde ve kalın bir çerçeve içerisine eklenmiş büyük yuvarlak bir kırmızı çerçeve içinde arka fonda sırasıyla mavi kahverengi sarı ile ortası açık kahverengi çerçeveler bulunmaktadır. Sahnenin sol tarafında tacı ve uzun giysisi ve saçları ile siyah ayakkabılı önünde uç kısmında çiçekleri olan iki adet ağaç ve arka kısmında bir başka ağaçla oturur şekilde bakire bir genç kız ve kucağında ayağından yaralanmış olarak ve gözünden yaş akar şekilde bir tek boynuzlu at vardır. Giysisi kırmızı ve elinde mızrağının ucunu tek boynuzlu ata saplamış bir avcı diğeri yeşil elbiseli olan kılıcını tek boynuzlu ata saplamış bir başka avcı ve son olarak diğeri iki avcıdan bağımsız olarak elinde baltasını tutan bir avcı göze çarpmaktadır.

“Tek boynuzlu at: Tek boynuzlu at, Meryem'in rahminde bulunan İsa'nın Yahudiler tarafından yakalandığını ve ölümüne yol açtığını belirtir. Tek boynuzlu at'ın şiddetli hırçnlığı, cehennemın İsa'yı tutamamasını gösterir. Tek boynuz, Tanrı ve Mesih'in birliğini temsil eder. Tek boynuzlu atın küçük boyutu, İsa'nın insan olma konusundaki alçakgönüllülüğünün bir sembolüdür. Tek boynuzlu at, küçük bir keçi, bir eşek veya ata benzeyen çeşitli şekillerde tanımlanır. Başının ortasında tek bir boynuzu vardır; Boynuz genellikle düz ve uzun, sıklıkla da spiral bir oluk akarken gösterilir. Tek boynuzlu at, güçlü ve hızlı hareket edebilen bir hayvan olup hiçbir avcı onu yakalayamaz. Canavarı yakalayabilmek ve evcilleştirmek için yola bakire bir kız yerleştirilir. Tek boynuzlu at, kızı görüp, ona doğru gelir ve başını kucağına koyup ve uykuya dalar. Avcılar daha sonra kolayca tek boynuzlu atı yakalayabilir veya öldürebilir. Bazı yerlerde kızın göğsünü çıplak tutması ve tek boynuzlu atın emmesine

izin vermesi gerektiğini söylemiştir. Tek boynuzlu at ele geçirilirse, kralın sarayına götürülür. Tek boynuzlu at, boynuyla saldıran ve filin karnını delen filin düşmanıdır. Bazı kaynaklar, tek boynuzlu atın ayağının fili delen keskin bir tırnak olduğunu belirtmektedir. Tek boynuzlu atın boynuzu oldukça değerlidir. Zehiri tespit etmek için kullanılabilir ve zehirli bir içeceğe batırıldığında, boynuz zehirin zararsız kalmasına neden olur. Toz boynuzlu at boynuzu afrodizyak olarak kullanılır” (bestiary.ca).

Şekil 3. Smyrna Physiologus, Physiologus Kap. 12: Über den Phönix. Sm. S. 32: Der Phönix in Heliopolis Kaynak: (Strzygowski, 1899:50)

“Heliopolis'te Anka Kuşu” sahnesi. Bu minyatürde, anka kuşu solda bir ayağını havaya kaldırmış olarak durmakta, ortada bir sütun bulunmakta sağda ayakta duran haleli uzun elbiseli, sakallı bir erkek figürü sağ elini takdis eder gibi kaldırmış vaziyette yer almaktadır. Sağ üst köşede ise ışıklarının yedi taraftan yayıldığı bir güneş şeklindeki küre içerisinde bir erkek figürü bulunmaktadır. Hemen altında üstünde bir elinde kılıç olan ve kılıcını havaya kaldırmış diğer elinde ise kalkanı olan öteki ise elinde mızrak bulunan, kısa saçlı, iki erkek figürünün olduğu bir sütun ve diğer sütunda ise ağaç dalları ile otlar arasında ağzı açık durumda bir yavru kuş bulunur.

Anka kuşunun hikâyesi ölen ve yeniden dirilen İsa olarak kabul edilir. Burada Lübnan ormanlarına giden anka kuşu anlatılmıştır. Anka kuşu iki kez tasvir edilmiş, birincisi sütunun tepesinde yanan şekilde gösterilmiştir, ikincisi ise dirilmiş ve bir mucize yaşanmıştır. Sağda, tapınağın rahibi anka kuşunun dirilişine tanıklık ediyor ve kuşu kutsamak üzere sağ eliyle takdis yapıyor. Ayrıca tapınağı simgeleyen sütunlar da betimlenmiştir. Bu sahnede tapınağın rahibi de görünmektedir, o da sağdaki figür olmalıdır. Smyrna Physiologusu'na özel ünik bir sahnedir. Bir Mezmurlar Kitabı kopyası olan Add MS 19352 envanter no. lu eserde, fol. 62 recto üzerinde bir tepenin ardından doğan, güneş ışınlarıyla çevrelenmiş boğa başı ile sembolize eden Helios betimlenmiştir” (Strzygowski, 1899:50).

Şekil 4. Smyrna Physiologus Physiologus Kap. 19: Über den Fuchs - Sm. S. 52: Fuchsfabel
Kaynak: (Strzygowski, 1899:50)

“Bu minyatür üç bölümden oluşup, ilk bölümünde sırtüstü yere yatmış, ağzını açmış şekilde; bir tilki bulunur. Tilkinin biri ağzında, biri gövdesinde, biri tam karnının üzerinde, orta büyüklükte tam olarak hangi tür olduğu anlaşılamayan üç adet kuş bulunur. Minyatürün orta bölümünde üç adet etrafına bakınan, kanat çırpın, yine tam olarak ne oldukları anlaşılamayan, üç adet kuş bulunur. Minyatürün alt bölümünde ise başı, gövdesi ve kuyruğu ayakları orantılı olan tilki öne doğru sıçramış ve horozu yakalamış durumda görünüp diğer horoz bu duruma şaşkınlıkla tanıklık etmektedir” (Strzygowski, 1899:50). Burada ölü taklidi yaparak kendisini ağzındaki kuşlara ve horozlara ölü gibi gösteren, dünya işlerine devam eden ve beklemedikleri anda hepsine birden saldıran kurnaz ve hilekâr tilki figürü şeytanı belirtmektedir. Mükemmel inanca sahip olanlar için tilki, gerçekten ölüdür anlamındadır. Türleri tam olarak anlaşılamayan kuşlar ise tanrının mesajını ileten araçlar, İsa ve kutsal ruhun simgeleyicileridir. Burada horoz, İsa’yı tasvir etmektedir (Strzygowski, 1899:50). Horoz ve kuşların bir arada bulunması İsa’nın adeta bir anne sıcaklığıyla kendisine inananları koruyup, onlara doğru ve yanlışları iyi ve kötü şeyleri öğretmesi anlamına gelmektedir. Tıpkı bir annenin yavrularıyla bir arada olup onları koruması gibi İsa da kendisine inananlara Hristiyanlığı öğretmesiyle ilişkilendirilir. Horoz, yeni günün başlangıcını belirttiği için yeniden doğuşu ve haber vermeyi belirtir. Sahne İsa ile ilgili olarak Yeni Ahit’te Matta 26:34 ve Markos 13:35 ile 14:30’a işaret etmektedir. Matta 26; 34. bölümü “ ... Sana doğrusunu söyleyeyim ” dedi. İsa: “Bu gece horoz ötmeden beni üç kez inkâr edeceksin ...” şeklindedir. Markos 13.35 “ Siz de uyanık kalın. Çünkü ev sahibi ne zaman gelecek, akşam mı, gece yarısı mı, horoz öttüğünde mi, sabaha doğru mu, bilemezsiniz”. Markos 14.30 bölümü ise “Sana doğrusunu söyleyeyim” dedi

İsa, "Bugün, bu gece, horoz iki kez ötmeden sen beni üç kez inkâr edeceksin" (incil.info). "Şafak kuşu olan horoz, güneş sembolü olup dikkat ve hareket etmenin sembolüdür. Bolluk tanrısı Priapus ve sağlık tanrısı Aesculapius'un kurban edilmesiyle hastaları tedavi edeceği gücüne inanılırdı. Ortaçağ boyunca hemen hemen her zaman yüksekte bulunan rüzgârgülü, katedral kuleleri ve kubbelerin üzerlerinde bulunup uyanıklık ve yeniden dirilme alegorisi yaparak en önemli Hristiyanlık sembolü olmuştur. Bu bağlamdaki uyanık olma durumu sonsuzluğa doğru bir eğilim gösterip ruhuyla ilgilenmeyi uyanık kalıp güneşi yani İsa'yı selamlayarak güneş doğudan daha doğmadan aydınlanmayı belirtmektedir" (Cirlot, 1990:51).

Tilki ortaçağ boyunca kötülüğün, rakipleri kandırmak için hile yapma davranışlarının göstergesi yaygın bir sembol olarak kullanılmıştır (Cirlot, 1990:114).

Sonuç ve Öneriler

Her çağda insan ve hayvan ilişkisi varlığını tüm kültürlerde sürdürmeye devam etmiştir. İnsanoğlunun hayvanlarla olan etkileşimi edebiyata ve sanata da yansımıştır. Bunun Ortaçağdaki en önemli örneğini oluşturan Physiologus da çeşitli hayvanları farklı pek çok anlamlar yükleyerek sunması açısından son derece ilginçtir.

Aslında Hristiyanlığı öğretici ve tanıtıcı bir misyon üstlenerek ortaya çıkmış bir kitap olsa da yalnızca Ortaçağ'da ve Hristiyanlıkta değil diğer inanç sistemlerinde ve sonraki asırlarda çocuk ve yetişkinlerin ahlaki eğitimleri üzerinde etkili ve önemli bir kaynak olmuştur.

Yüzyıllarca gerek yerel gerekse pek çok Avrupa dillerine çevrilmiştir. Günümüzde ise klasik ve modern çocuk masal kitaplarına ilham vermiştir. Bunlar arasında Aesop ve La Fontaine'in masal kitapları en bilinen örnekler olarak gösterilebilir.

Çalışmamızda farklı yüzyıllara, ülke ve dillere ait olan toplamda sekiz adet örnek seçilmiştir. Bu örneklerin bir kısmı siyah beyaz bir kısmı renkli durumdadır. Minyatürlerin resimlendirilmesi, kullanılan boyalar, renkler, çizim teknikleri hepsinde aynı değildir. Hayvanlar kimi zaman sembolik bir anlam yüklenerek kimi zaman ise günlük hayattan sahnelerle gösterilmişlerdir. Bazen hayali bazen gerçekten var olan hayvanlar Physiologus'da izlenilmektedir. Minyatürlerde kullanılan hayvanlar bazen metnin içinde, bazen ise metnin altında veya üstünde yer almışlardır.

Eserlerin pek çoğu nadir eserler kapsamında bulunduğundan detaylı olarak çalışılmamış durumdadır. Ülkemiz topraklarında üretilmesi topraklarımızın kültürel zenginliğinin birer canlı kanıtı olması ve büyük İzmir yangınında 1922 yılında tamamen yanması açısından Smyrna Physiologus'u önemlidir. Smyrna Physiologus'u Yüzyıllardır Avrupa'da klasikleşen farklı Bestiarium ile çeşitli Fabl türleri ve La Fontaine gibi masal kitaplarına kaynaklık etmiştir. Eser yanmadan önce bazı araştırmacılar tarafından çekilen siyah beyaz fotoğrafları günümüze ulaştığından çalışma üzerine bilimiz son derece kısıtlıdır. Fotoğraflar 1900'lü yılların başındaki teknik olanaklarla çekilmiş olduklarından çözünürlükleri oldukça düşüktür. Ne yazık ki daha net olan fotoğraflar mevcut değildir. Her Physiologus' ta aynı hayvanlar bulunmamaktadır. Bazılarında ortak hayvanlar varken bazılarında yoktur. Bu ayrımın

neye göre belirlendiği üzerine bilgi edinilememiştir. Her yüzyılın, her ülkenin kendine göre farklı hayvan tasvirleri seçilen örneklerde göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Black, J., Green, A. (1992), *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*, s:70-87 Texas, University of Texas Press.
- Campbell, J. (2016). *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri III*. (Çev: Emiroğlu, K.), s:14. İstanbul: Isık Yayınları.
- Capart, J. (1905). *Primitive Art in Egypt*, s:80-93. London: H.Grevel & Co.
- Cirlot, J.C.(1990). *A Dictionary of Symbols Translated from the Spanish by Jack Sage*, s: 51-114. London: Routledge.
- Curley, M.J.(2009). *Physiologus: A Medieval Book of Nature Lore*, s:5. Chicago: T.H.E. University of Chicago Press.
- Dalley, S. (2009). *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others (Oxford World's Classics)*, s:75-90. Oxford: Oxford University Press.
- Faulkner, R., Goelet, O., Andrews, C., Wasserman, J. (2015). *The Egyptian Book of the Dead: The Book of Going Forth by Day: The Complete Papyrus of Ani Featuring Integrated Text and Full-Color Images*, s:24-56. San Francisco: Chronicle Books.
- Jennison, G.(1937). *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*, s:14-52. Philadelphia: Penn Press.
- Klingender, F. D.(1971). *Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages*, s:238-243. Massachusetts: M.I.T. Press.
- Korhonen, T., Ruonakoski, E.(2017). *Human and Animal in Ancient Greece: Empathy and Encounter in Classical Literature*, s:28-55. London: I.B.Tauris.
- Lonsdale, S. H. (1979). Attitudes towards Animals in Ancient Greece, *Greece & Rome, Cambridge University Press*, 26(2), 146-159.
- Mikalson, J. D. (2009). *Ancient Greek Religion 2nd Edition*, Wiley-Blackwell,s:73-74.
- Pinch, G.(2004). *Egyptian Mythology: A Guide To The Gods, Goddesses And Traditions Of Ancient Egypt*, s: 45-87. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, W. S.(1960). *Ancient Egypt Museum of Fine Arts Boston*, s:21-60. Boston: T. O. Metcalf Co.
- Seidel, M.(2009). *Egyptian Art: The Walters Art Museum*, s:18-46. London: D Giles Limited.
- Strzygowski, J.(1899). *Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Cosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna Byzantinisches Archiv*, s:1-100. Leipzig: B.G Teubner.

İnternet Kaynakçası

- <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=16561> [Erişim Tarihi: 15.03.2019]
- <http://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/0318/7v> [Erişim Tarihi: 12.12.2019]
- <http://bestiary.ca/beasts/beast140.htm> [Erişim Tarihi: 18.09.2019]
- <http://bestiary.ca/beasts/beast232.htm> [Erişim Tarihi: 16.02.2020]
- <http://bestiary.ca/beasts/beast78.htm> [Erişim Tarihi: 17.02.2020]
- <https://incil.info> [Erişim Tarihi: 14.10.2019]

ÇETİN, U. (2020). İnsan ve Hayvan İlişkisi Kapsamında Masal Kitaplarının Esin Kaynağı Olan Smyrna Physiologus'u. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(1): 5-17.

<https://www.prm.ox.ac.uk/AnimalMummification.html>

[Erişim Tarihi: 02.11.2019]